

ДЕВИАНТНИ ПРОЯВИ В ТИЙНЕЙДЖЪРСКА ВЪЗРАСТ

Диана Манолова Милева

Висше военноморско училище „Никола Й. Вапцаров“

Резюме: Статията разглежда актуален проблем, свързан с девиантните прояви на ученици както в училищата, така и извън тях. Повишаването на информираността относно особеностите и размерите на девиантното поведение, както и етапите на неговите прояви е първата стъпка към превенцията му. Настоящата информацията е предназначена в помощ на близките на проблемните тийнейджъри, училищни психолози, педагози, социални работници и други подпомагащи професии. Класификацията на характеровата типология, начините за въздействие и консултативна работа са в основата на справянето с това явление. Ефективни мерки за преодоляване проявите на агресия и насилие се прилагат на всички нива в обществото, започвайки от подкрепа в семейната среда.

Ключови думи: агресия, насилие, девиантна проява, юноша, тийнейджър, делинквентност, превенция.

TEENAGERS DEVIANT BEHAVIOUR

Diana Manolova Mileva

Naval Academy “Nicola Vaptsarov”

Abstract: The article examines a current problem related to the deviant behaviour both in schools and outside them. Raising awareness about the characteristics and dimensions of deviant behavior, as well as the stages of its manifestations, is the first step towards its prevention. This information is intended to help the relatives of troubled teenagers, school psychologists, educators, social workers and other supporting professions. The characters' typology classification, the way of impact and consultant work are fundamental in this phenomenon handling. The effective measures to overcome the aggression and violence are applicable on each level of the society, starting from the family.

Keywords: aggression, violence, deviant behavior, teenager, delinquency, prevention.

Увод

В съвременното общество агресията е често срещано явление в училищна среда. Проблемът за справянето с нея стои на дневен ред в обществото. Агресията може да бъде разглеждана в контекста на психичните разстройства (Стаматов, 2008). По своята същност тя представлява поведение, насочено към нанасяне вреда на себе си или на другите. Предизвиква свързване, взаимоотношение и е типична форма на поведение, присъща на всяко живо същество, израз на инстинкт за самосъхранение. В ранна детска възраст обикновено тя се проявява на физическо ниво. При децата с по-висок интелект е в подкрепа на инстинкта им за самосъхранение, като идва с речта посредством обидни думи, изразяващи агресивните им чувства. На младото поколение му липсва реален житейски опит и критично виждане за лъжливата информационна лавина, която го залива през социалните мрежи. По този начин се възприемат социално нежелани ролеви модели, проявяват се повтарящи се реакции, които означават явна, остра социална неадаптация. Характеровите особености, чиято проява предизвиква общественоопасни последици, се изразяват в психическо и физическо насилие. В зависимост от типологията на характера, чиито разновидности предстои да бъдат разгледани, специалистите определят подходи за работа с цел превенция. В тази връзка, цел на настоящия текст е разширяване и обогатяване на информационното поле на заинтересованите близки и специалисти по отношение на мерки и подходи с цел въздействие и превенция на девиантните прояви.

1. Типология на характера през тийнейджърска възраст. Тийнейджърската възраст е период на преход в развитието на човека – детето постепенно се превръща във възрастен. Подрастващите много бързо преминават от мисъл към реализация и действие. Съпротивите по отношение на родителския свят често са придружени с нарушаване на правилата и престъпване на закона. Отклоненията от общоприетото могат да бъдат изведени в няколко поведенчески реакции (Байрактаров 2004):

- Бягство от дома, бягство от училище, скитничество. Често срещани бягства са еманципационни, бягства, следствие от създадена се ситуация и показно (демонстративно) бягство. Еманципационното бягство цели освобождаване от родителския свръхнадзор. При насилие или заплаха за здравето и живота подрастващият може да напусне дома. Показното бягство цели да се заостри вниманието на възрастните, посредством опозиционната реакция на юношата;

- Ранната алкохолизация, употребата на психоактивни вещества и зависимостта от интернет са също белези на проблемното поведение;
- Сексуални отклонения - в тази възраст са възможни ранни сексуални контакти (12-13 г. възраст), честа смяна на интимни партньори, както и сексуални експерименти – обикновено в група или с партньор от същия пол;
- Суицидно поведение - изисква незабавни мерки и реакция, тъй като само по себе си то се изразява в мисли, намерения, заплахи, опити и покушения;
- Прояви, насочени към нарушаване на обществените ред и норми – могат да бъдат индивидуални или в група.

Има тийнейджъри, които гранично се отличават от общоприетото. При тях липсва самокритичност и самоконтрол. Изпитват затруднения по отношения на адаптацията в средата, в която се намират, и са трудно податливи на външно въздействие. Наблюдава се липса на толерантност и комуникативни умения. Не могат да изпитат чувство на вина или емпатия към преживяванията на друг човек, дори когато те са причината за вредоносния резултат. Подобни случаи изискват намесата професионална психиатрична помощ. Съществуват няколко вида тийнейджъри. Определянето на характерните особености е важно, защото насочва към различни поведенчески отклонения в зависимост от типа личностно развитие (Ботарашев 2001):

1.1. Усмехнатият, жизнерадостен подрастващ още през детството си е преливащ от енергия. Обичайно при него се наблюдават ведро и приповдигнато настроение, добър тонус, вследствие на здрав сън и апетит. Първите белези на проблемното поведение обикновено се появяват в ранна училищна възраст и са свързани със спазване на училищните правила. Този тип юноши са непостоянни в своята успеваемост и имат цялата палитра от оценки – от слаба до отлична. За тях приоритетни са взаимоотношенията в обкръжаващата ги среда и забавленията. Трудно могат да оцелеят без принадлежност към определена група. За тях създаването на бързи приятелски нетрайни взаимоотношения не е проблем, като липсва самокритичност и прецизност по отношение на това умение. Лидерската позиция е тяхна основна цел и успяват да я извоюват с лекота. Често срещано е опозиционно поведение, като обикновено то се проявява в общуването с родители, учители и други авторитети извън училищния живот (Ботарашев 2001).

Препоръки за работа: Поведението, което е в разрез с обществените норми и правила обикновено е поведението, по отношение на което липсват зададени граници и

осъществяването на родителски контрол (Божинова 2001). Емоционалното отхвърляне, липсата на загриженост и социалната занемареност често причиняват бягства от дома и от училище. Подобно девиантно поведение увлича и други юноши в ролята им на последователи. Попадането в такава среда става бързо, лесно, неосъзнато и предполага установяването на бързи и безразборни контакти, рисково сексуално поведение, както и злоупотреба с психоактивни вещества. Детското девиантно поведение е явление, изразяващо се в неспособността на непълнолетните да се адаптират към нормите на обществото. В такива случаи специалистите препоръчват да се изследва обкръжението и да се засили контрола от страна на авторитета. Доверителната връзка е в основата на успешното и ефективно взаимодействие.

1.2. Черногледният тийнейджър (Песимистът) – този тип се проявява обикновено към периода на половата идентификация. Водещи емоции са апатията, раздразнителността и липсата на мотивация при ежедневни дейности. Обикновено началото на деня при такъв тип деца е свързано с недостига на сили и желание за извършването на каквито и да било действия. Избягват шумни места и компании, имат нужда да бъдат добре приети и разбрани от средата си, но в същото време са неспособни да се впишат в нея и отблъскват с поведението си. Съществува риск от суицидни мисли и поведение, което категорично ги определя като рискова група (Ботарашев 2001).

Препоръки за работа: Важно при този тип поведение е отново навременната идентификация, създаването на приемаща среда с отношение и грижа към индивида (Божинова 2001). Всяка стъпка по пътя към развитието е нужно да бъде забелязана, отчетена и поощрена. Консултациите е добре да бъдат провеждани от психотерапевт.

1.3. Емоционално нестабилният тийнейджър – детството на този тип юноши е белязано от заболявания като вирусни инфекции, простуди, ангини, алергии. Рязката смяна на настроението определя поведението в почти всяка от ситуациите, възникнали при общуването с него. Те са много предани в приятелствата, способни са на дълбоки чувства и привързаност. Не се виждат в лидерска позиция и не я целят, поради което трудно преживяват загуби, което от своя страна причинява в повечето случаи нервни срывове. Тази тяхна роля лесно може да ги вкара в престъпна група, с което рискуват да станат жертви на сексуални злоупотреби и трафик на хора. Уязвими са, податливи на външно влияние, поради което съществува риск от извършване на противообществени деяния под ръководството на лидера – закрилник (Ботарашев 2001).

Препоръки за работа: Ролята на значим човек в случая може да бъде от решаващо значение, връстник или възрастен авторитет, който да влезе в лидерската роля в гравивна посока (Божинова 2001).

1.4. Лабилният тийнейджър (Неустойчивият) – разликата с предходния тип тийнейджър е, че тук нестабилността се състои в неумението, свързано с действията, а не с емоционалната лабилност. Акцентът тук пада върху волевата сфера. Налице са неспазване на правилата и задълженията и неизпълнение на разпореждания на родителското тяли или училищните авторитети. В сферата на взаимоотношенията по-скоро се носят по течението, няма амбиции за държане на контрола и заемане на лидерски позиции. Липсва разбиране и уважение към родителите, през този период семейството е източник на средства за неговите забавления. Този тип поведение лесно води до противоположни прояви поради липсата на граници и контрол. Могат да участват в сексуални, хазартни игри и силни усещания, свързани със злоупотреба с психоактивни вещества (Ботарашев 2001).

Препоръки за работа: Добре е да се очертаят ясни граници, да бъде добре информиран за последствията от поведението и да се насочи към поемане на лична отговорност за резултата (Божинова 2001). В тези случаи бащината роля е от съществено значение.

1.5. Самотният тийнейджър – тези деца са дистанцирани, емоционално студени и труднодостъпни. Интересите им са свързани с научни изследвания и анализи. В същността си са с прагматична насоченост, като в същото време ученето не ги ангажира. Във взаимоотношения с връстниците не са контактни, склонни са към отчуждение, самоизолация и асоциализация. Те не изпитват необходимост да допуснат външни хора в техния свят. За тях емпатията, съчувствието и съпреживяването са чужди, непознати термини (Ботарашев 2001).

До девиантни прояви при тях може да се стигне в случай на груба намеса в техния вътрешен свят. Обичайно при тях са упражняването на психическо насилие и тормоз през интернет, в социални мрежи, публикувайки клипове с обидно и унижително за връстниците им съдържание. Липсата на умения за общуване в живия живот води до анонимни прояви, даващи израз на техните фантазиите и скрити желания.

Препоръки за работа: Тук отново трябва да се работи индивидуално, като се избягват директните методи, да бъде изградена доверителна връзка, зачитайки правата и

съобразявайки интересите на юношата, като на тази основа се изградят взаимоотношения в търсене на примамливи каузи (Божинова 2001).

1.6. Рисковият тийнейджър – Типично за тези личности е проявата на бурни емоции още през детството – те са гневни, злобни, завистливи, яростни, експанзивни, импулсивни, невъздържани. Състоянието на афект при тях е се изразява силно и продължава дълго време. В своите действия са склонни да спазват добра дисциплина и строг режим. Падат си по правилата и реда, но са категорични в склонността си да се придържат към въведените от самите тях правила. Много са последователни в преследването на своите цели. Владяват изкуството да влизат в противоречия и конфликти, което често е и повод за участие в побои. В своето обкръжение целта им е не просто да бъдат лидери, държащи контрола, а властелини, които да всяват страх у всички. Склонни са да влизат в конфликт и с родителите в стремежа си да налагат своите желания по пътя към постигане на целите си, което води до разрыв със семейството с желание за мъст (Ботарашев 2001).

Девиантното поведение се проявява в ситуации, при които е налице възможност за упражняване на власт, без процеса да бъде контролиран от авторитет. Липсата на уменията за самоконтрол над собственото поведение предопределя затруднената адаптация към обкръжаващата го среда. Състоянието на афект е в основата на ожесточената борба, която са склонни да водят, недопускайки опасните последици. Имат склонност към групово скитничество и са уязвими към зависимости като хазартната. (Гърбачева 1997).

Препоръки за работа: подходът би могло да бъде директивен при условие, че се уважава личността им. Необходимо е да бъдат въведени ясни правила и граници. Важно е да освобождават агресивната енергия, като се вербализират преживяванията на обида и несправедливост (Божинова 2001). Препоръчително е включването им в групи за взаимопомощ, самоконтрол, управление на гнева, толерантност, техники за релаксация.

1.7. Артистичният тийнейджър – Особеното при този тип тийнейджъри е непрестанната жажда за внимание и егоцентризъм. В действителност не са толкова емоционални колкото изглеждат, тъй като им липсва дълбочина на емоциите. По отношение на собствените отговорности и задължения не са изпълнителни, липсва им съвест и сериозност. Най-много страдат, когато усещат, че губят близостта и вниманието на близките си (Ботарашев 2001).

Девиантното поведение се проявява, когато са negliжирани, омазоважани, подигравани, игнорирани от значими за тях хора. Това е нещо, което би ги разтърсило най-

силно и е възможно да доведе до нежелание да изпълняват училищните си задължения, до бягство от дома, а дори и до демонстративни суицидни прояви (Гайдаров 1998).

Препоръки за работа: Поставяне на ясни граници и недопускане на фамилиарно отношение. В работата с тях е важно да се negliжира театралното поведение, след което те стават сътруднически и податливи на външно градивно въздействие (Божинова 2001).

1.8. Небезпокояваният от нищо тийнейджър – чувствителен, въздържан, липсва склонност към екстремни преживявания. По-скоро изглеждат безлични и рядко проявяват характер, така че да се откроят сред останалите. Те са благонравни и консервативно настроени. С училищните задължения се справят безотказно само при условие, че не са в ролята на лидер, те са добри изпълнители поради липсата на отговорност от тяхна страна. Обикновено се сливат с обкръжаващата среда, тъй като не изказват мнение, а се съгласяват с общоприетото такова. Отхвърляне и пренебрегване от страна на групата обаче би могло да ги доведе до нервен срив (Ботарашев 2001).

Девиантните прояви се активизират при лишаване от обичайното обкръжение – смяна на местоживеене, смяна на училище. Лесно може да попаднат в лоша компания, защото са лишени от инициатива, употребяват алкохоли психоактивни вещества, склонни са към извършване на противообществени прояви, когато са водени от влиятелен лидер (Гайдаров 1998).

Препоръки за работа: Категорична доверителна връзка, изграждане на добра самооценка, увереност в собствените възможности, идентичност и уникалност, разбиране на тежестта на личната отговорност са стъпките, които трябва да се извървят в консултативната работа с този тип тийнейджър (Божинова 2001).

2. Стадии на тийнейджърството – източник на всеобщо напрежение, тревога и поведенческо отклонение от общоприетото.

2.1. Стадий на огледалото – Сблъсъкът с промяната в огледалото предизвиква множество въпроси, чийто отговори тийнейджърът се затруднява да намери сам. Тези размисли причиняват колебливост и тревожност. Именно поради тази причина много често се наблюдава предприемането на драстични промени във външния вид, влошаване на хигиенните навици или намаляване на апетита и теглото.

2.2. Стадий на страдание по детството - носталгия по безгрижното детство поради нежеланието тийнейджърите да поемат отговорностите, съпътстващи живота на възрастните.

2.3. Стадий на страдание по родителите от детството – носталгия по прощаващите и поемащи отговорността на своето дете родители. Както родителите не могат да познаят своето дете, така и детето не може да познае своите родители в тревожността им да преминат заедно през този така труден период на израстване и трансформация. Основната задача на родителите в този период е да поставят ясни граници, да проявяват загриженост, разбиране, заинтересованост и приемане на промените, да имат аргументирани очаквания, последователност в изискванията и поощряване на постиженията.

2.4. Стадий на групиране – тук тийнейджърът трябва да си създаде психологическо убежище, понякога дори без да е имал сигурност в детството. Често в периода на юношеството се минава без преход от периода на мисъл и фантазия към действие. Потиснатостта също е често срещана реакция срещу света на възрастните, като носи много от белезите на депресията – черни дрехи, зловещи рисунки, вещаещи смърт, афиширана самота и враждебно отношение към обществото (Манчева 2014).

3. Програми за справяне с девиантното поведение на тийнейджърите в България.

Причините, водещи до девиантно поведение, могат да бъдат семейната дисфункция, участие в деликвентни групи, алкохолна или наркотична зависимост. Превантивните мерки включват работа със семейната и училищната среда, поведенческа психотерапия, участие в групи за взаимопомощ. Фактите показват, че най-ефективни са тези програми, в които са включени ограничен кръг от хора и се залага на индивидуален подход (Карагъзов 1997).

Към Министерския съвет на Република България е създадена Централна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни. Към общините или районите са създадени местни комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, които разглеждат деянията, определят възпитателни мерки и правят предложения до съда за налагане на възпитателни мерки. Към общинските съвети се откриват детски педагогически стаи, които имат за задача да издирват и установяват малолетни и непълнолетни правонарушители, както и причините и условията за техните противообществени прояви или престъпления. Към местните комисии се назначават

обществени възпитатели, чиято цел е да постигнат корекция на поверените им подрастващи с девиантно поведение посредством психологически консултации и беседи.

4. Развитие на девиантното поведение при юношите.

Причината за девиантното поведение е съвкупност от редица фактори. Съществува стадиалност в процеса на девиантно развитие на личността (Бойчев 1994). Началото е за латентния период, когато детето от ролята на „жертва“ преминава в активна роля на извършител на дадена проява. Неглижирането на първата проява и липсата на санкциониращо поведение от страна на родителите и училищните авторитети обуславя чувство за безнаказаност и липса на отговорност у подрастващия. По този начин детето търпи развитие, формирайки социални модели на поведение в търсене на морални и нормативни граници, които да му бъдат поставени и да спазва.

Стадиалност в развитието на девиантното поведение при тийнейджърите

Фиг. 1

В стадия на регистрираната девиантност детето добре разбира, че извършва правонарушения и че това поведение следва да бъде санкционирано. Важно е и на този етап родителите да бъдат подкрепени посредством определените задължителни възпитателни мерки – консултации от педагози, психолози, психиатри, обществено – възпитателен надзор над детето, участие в различни програми и групови мероприятия.

Девиантното поведение предопределя обществения феномен делинквентност, което означава лице, извършващо престъпление, т.е. касае се за престъпно поведение. То обикновено е резултат от девиантното им поведение и неуспешна социално – превантивна и корекционна дейност през всеки отделен стадий на тяхното развитие.

Заклучение:

Девиантното поведение е опасно поведение, като излага на риск децата и е навсякъде около нас – в училище, по улиците, в парка, в дома. Все повече усилия се съсредоточават около проявите му именно в училището – втори дом на учениците. Причините за това са комплексни. Училището е обичайният терен на насилие между децата. Случаите на проява на психическо и физическо насилие, изнесени от медиите, са шокиращи и самите ученици признават, че темата за агресията и насилието ги държи под напрежение и тревожност. Сред възможните фактори за честите прояви на девиантно поведение специалистите посочват поведението на родителите, които с враждебното отношение срещу децата си несъзнателно ги превръщат в агресори (Стаматов, 2008).

През погледа на един училищен психолог превенцията на девиантно поведение е процес, който се нуждае от рационална организация, основана на пълно познаване на причините и обстоятелствата, които водят до това явление. За ефективно въздействие върху ученици, които могат да проявят форми на поведенческо отклонение, трябва да се наблюдават следните белези: голям брой характерологични акценти и подчертани личностни характеристики, пренебрегване на ученическите задължения, липса на самоконтрол, негативни реакции, липса на самодисциплина, смущения в релационната сфера, в това число липса на уважение към учители и ученици, пропускане на часове, пиене и пушене. Опитът установява, че мерките за превенция и възстановяване са насочени към индивидуален подход. Съвременното училище се нуждае от повече звена по училищна психология и повече експерти, за да могат да бъдат обхванати всички нуждаещи се от подкрепа ученици и семейства в периода на своето трансформиращо израстване (Механизъм за противодействие на училищния тормоз между децата и учениците, МОН 2012).

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Байрактаров, М. (2004) Противообществена нагласа на непълнолетните, С. Албатрос
2. Божинова, Д. (2001) Въведение в консултативната психология, С. Феня
3. Бойчев, Г. (1994) Правонарушения, С. Юристокспрес
4. Ботарашев, А. В. (2001) Темперамент и характер, М., Ин-т Психотерапии
5. Гайдаров, К. (1998) Девиантното поведение на непълнолетните, Социално-психологически механизми, С., Албатрос
6. Гитева, М. (1986) Психични нагласи за противообществени прояви у непълнолетните
7. Гърбачева, А. (1996) Психология на девиантното поведение, Абагар, Велико Търново
8. Гърбачева, А., И. Карагъзов (1997) Парадокси на поведението (Проблематичното в поведението на децата и юношите), Фабер
9. Манчева, Р. (2014) Склонност към отклоняващо се поведение при подрастващи с различен социален статус, В: Годишник, Наука- Образование – Изкуство, т. 8, Бл.
10. Механизъм за противодействие на училищния тормоз межд децата и учениците, МОН 2012.
11. Стаматов, Р. (2008). Детската агресия. Пловдив: Хермес
12. www.prevenicii.com
13. www.p2prevention.bg